

MI A MaNDA?

A MAGÁNYOS VILLA

BARKÓCZI JANKA

A nemzeti filmarchívum szerepén és lehetőségein érdemes és kell is gondolkodni, léte és önállósága azonban egy kulturált társadalomban, a mozgókép kiemelt szerepére épülő világban nem képezheti vita tárgyát.

Az elvárásolt budakeszi erdők szélén, egy hetvenes évekből maradt különös, retró hangulatú épületegyüttesben működik az az intézmény, mely a kezdetektől napjainkig született felbecsülhetetlen értékű nemzeti mozgóképkincset őrzi és ápolja. Az évtizedek során sokszor átnevezett és újragondolt szervezet 1992-ben nyerte el a közgyűjteményi státuszt, így fenntartója és felügyelője az állam, feladata pedig törvényi szabályozás útján is a magyar és egyetemes filmművészet dokumentumainak archiválása, megóvása és kutatása lett. A nagy múltú, remek szakemberekből álló gárda az alapítás óta többnyire csendben és a lehetőségeihez képest teszi a dolgát, az utóbbi egy évben azonban két ügy kapcsán is komolyabb figyelmet kapott. Míg az 1991 óta működő, az archívumi kincsek speciális vetítőhelyeként üzemelő Örökmozgó elvesztése elsősorban a tudatos filmínyencek érzékenységét bántotta, az idén januárban felröppent hír, mely szerint júliustól elképzelhető a teljes szervezet jogutód nélküli megszüntetése, már széles körben megütközést váltott ki. A kormányzat részéről a mai napig nem cáfolt és meg nem erősített információ okkal gerjeszt nyugtalanságot, hiszen a nemzeti filmarchívum léte és működése kulcskérdés és komoly civilizációs fokmérő az audiovizuális médiumokra épülő kortárs kultúrában. A felvetés ellen széleskörű szakmai tiltakozás kezdődött, mely mellé a lelkes mozilátogatók és jóérzésű civilek is azonnal felzárkóztak, a jövő képe azonban továbbra sem tiszta. Bármi lesz is

az intézmény sorsa, leszögezhetjük, hogy a jogutód nélküli megszüntetés gondolata már önmagában is merő barbárság, hiszen a filmarchívum sokrétű funkciója, tevékenységének éppen folyamatosságában rejlik ereje olyan nélkülözhetetlen érték, melyet egyetlen pillanatra sem szabadna veszélyeztetni, sőt, éppen kiterjesztése, láthatóvá tétele volna indokolt.

TÉKÁTÓL A MaNDA-IG

A filmes értékek megőrzése iránti igény csaknem egy időse magukkal a szóban forgó értékekkel. Már a korai szaklapok hasábjain felvetődött az ötlet, a két világháború között pedig egyre koncepciózusabb tervek születtek erre vonatkozóan. Balázs Béla 1931-ben egyenesen azon kesergett, **Filmmúzeum**

is kulcsfontosságú kelléknek hogy mi minden ment veszendőbe erre szakosodott gyűjtemény híján, a későbbiekre pedig nagyobb szigorrt és szisztematikus könyvtár-jellegű rendszert javasolt. A Horthy-korszakban az MTI érdekkörébe tartozó Magyar Film Iroda berkein belül alakulhatott volna speciális részleg, a főleg dokumentumanyagok és történeti jelentőséggel bíró felvételek archiválására vonatkozó terveket azonban a második világháború keresztülhúzta. Szóts István 1945-ben tékaként működő ellátó és kutatóhely felállítását szorgalmazta, az első gyakorlati lépések azonban a filmtörténetírás legendás doyenje, Lajta Andor nevéhez fűződnek. Ő a Hunnia Pasaréti úti telepén kezdett a Magyar Állami Filmarchívum megszervezésébe részben azokból a tekercekből, melyek a Balázs Béla 1949-es halála miatt félbemaradt gyűjtési projektből ide kerültek. A filmarchívum hivatalos megalapítására még majdnem egy évtizedet várni kellett, egészen 1957-ig, amikor Színház és Filmtudományi Intézet néven Hont Ferenc vezetésével elindult a munka. Az alapok kiépítése után hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a színház és film külön-külön is meglehetősen nagy terület, így a két ágazat szétválása után 1959-től a mozgóképekkel a Berkesi András vezette Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum foglalkozott. Érdemes megjegyezni, hogy a saját üzemeltetésű, pénzügyi biztonságot nyújtó mozi már ekkor

számított, így a Broadway, majd Ady néven működő filmszínház a gyűjtemény kezdeteitől Filmmúzeumként szolgálta ki az érdeklődőket. A kópiák megfelelő tárolására alkalmas raktárat 1962-ben alakították ki a későbbi főhadiszállásnak számító Budakeszi úton, a Magyar Filmlaboratórium Vállalat területén, ide költözött aztán az intézmény többi része is az 1976-ban átadott új épületbe. Bevezették a kötelespéldányok rendszerét, és a munkatársak igyekeztek nem csak a filmeket, de a hozzájuk kapcsolódó egyéb kiadványokat, szöveggönyveket, szakirodalmat is összeszedni. Megkezdődik az anyagok tudományos feldolgozása, 1961-től megjelenik a saját kiadású *Filmkultúra* folyóirat, és sorban különböző monográfiák, szakkönyvek látnak napvilágot. 1984-től Magyar Filmintézet néven folyik a munka, először Nemeskürty István, majd Marx József vezetése alatt. Az intézmény fokozatosan több közművelődési feladatot vállal, oktatási és ismeretterjesztő programokat szervez, erősíti a filmterjesztés vonalát, közben azonban súlyos anyagi gondjai adódnak. A gyűjtemény, mely ugyan hivatalosan a kulturális tárcához kötődik, nem kap megfelelő állami támogatást, mozijának bevételeiből pedig képtelen finanszírozni egyre kiterjedtebb tevékenységét. Az intézetet 1990 és 2011 között vezető Gyürey Vera tevékenysége a közgyűjteményi státusz kivívásával radikális változást hozott ebben a kérdésben, így a rendszerváltás után viszonylag hosszú ideig biztosítottak tűnt a stabil működés.

Mátra mozi BITEK TENGERE

Az ezredfordulón ismét átnevezett Magyar Nemzeti Filmarchívum önálló entitásként 2011-ig létezett, ekkor azonban a digitális paradigmaváltás szellemében új koncepció lépett életbe. A régi filmarchívumhoz drasztikus húzással Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (MaNDA) közös néven új divíziót házasítottak, az így született hibrid feladata pedig ettől kezdve nem kevesebb, mint a hazai kultúrkinés minden válfajának egységes program keretei között történő digitalizálása és szervezett közzététele. Bár az átalakítás motorját adó gondolat nem ördögtől való, hiszen a globális trendekhez való felzárkózás jegyében Magyarországon bőven volt és van is még mit digitalizálni, az önállóan rendkívül komplex tevékenységet ellátó mozgóképes részleg a beolvasztással kissé mintha elveszett volna a bitek között. A két szervezeti egység viszonya külső szemlélő számára nem teljesen tiszta, bizonyos tevékenységi körök (pl. digitális közfoglalkoztatás) megjelenése pedig kevésbé értelmezhető a szakmaiság keretei között. A filmintézet munkatársai továbbra is kiválóan végzik munkájukat, de mi sem szimbolikusabb annál, mint hogy a divízió a rövid nevet adó mozaiksózból éppúgy hiányzik, mint ahogy a teljes néven való említéskor a sajtóban is rendre lemarad. A digitális szempont centrumba helyezése kétségtelenül korszerű és fontos, azonban érdemes lenne ezen belül finomra hangolni a mozgókép és a mozgóképet kezelő legfontosabb intézmény szerepét és mozgásterének

értelmes kereteit. Az első lépés ebben a tekintetben egy korszerű, alaposan tesztelt, publikusan kereshető és élményszerű online adatbázis létrehozása lehetne, mely a hírek szerint máris fejlesztés alatt áll. Jó lenne minél szélesebb körben megismertetni a már működő digitalizált különgyűjteményeket, népszerűsíteni a munkatársak által ápoltt izgalmas blogokat (pl. Hangosfilm.blog.hu), hirdetni az olyan haladó szellemű együttműködések, mint az European Film Gateway 1914, mely számos európai archívumot összekötve az első világháború mozgóképes hagyatékának különleges darabjait teszi kontextusban is értelmezhetővé. Mint ezekből a példából is látszik, a digitális váltás megkérdőjelezhetetlenül fontos fordulat az archívumi tevékenység történetében, és talán nem véletlen, hogy a MaNDA berkein belül éppen ez a szektor vált igazán látványossá.

DIGITALIZÁLÁS ÉS HOZZÁFÉRHETŐSÉG

A rendszerváltás környékén nyilvánvaló lett, hogy egyre égetőbb a leromlott állapotú kópiák megmentésének kérdése. Ebben a némafilmes anyagok és az 1945 után készült majdnem 700 játékfilm volt különösen érintett, így a monumentális feladat ellátására 1988-ban a Magyar Filmintézet, a Művelődési Minisztérium Filmfőigazgatósága és a Mozképforgalmazási Vállalat a Dialóg Filmstúdiótól a Hunnia Filmstúdióig számos iparági szereplővel jogi személyként közös alapítványt hozott létre. A Magyar Film Múltja és Jövője alapítvány ezután több száz nagyjátékfilm, valamint fontos nitrók, némafilmek, a hetvenes évekből származó, Kodak Eastmanra készült, elfakult filmkópiák megmentéséért felelt. Az 1989 óta zajló szisztematikus filmfelújítást, mely időközben a filmarchívum egyik professzionálisan működő húzóágazata lett, 2004 óta digitális felújítás is kiegészíti. Ez jellemzően az NKA és korábban az MMKA támogatásával ki szervezett csomagokban zajlott Spirit Datacine filmátíró rendszer segítségével, 2013 óta azonban az archívum

saját filmátírója is könnyíti a folyamatot. A 2000-es évek óta teljes körű digitális felújításon átesett filmek között találjuk a színfelújított 1949-es *Ludas Matyit*, míg 2008-ban a Magyar Fejlesztési Bank támogatásával elkészült a *Hyppolit, a lakáj* új kópiája. 2014-ben a Magyar Nemzeti Filmalap támogatta *A talonc* című 1914-es Kertész Mihály-némafilm életre keltését, ugyanabban az évben a Magyar Művészeti Akadémia az *Emberek a havasont*, 2015-ben az előbbi a *Szegénylegények*, az utóbbi egy újabb Szóts István film, az *Ének a búzamezőkről* megőrzéséhez nyújtott segítséget, jelenleg az 1956-os emlékévkapcsán folyik a munka. Az egész estés produkciók mellett a kisműfajok gondozására is jut energia, így értő kezek között számos animáció és dokumentumfilm, valamint sok ezer filmhírkelhet új életre. Fejes Katalin főigazgató-helyettes a 2. Magyar Filmhéten tartott tájékoztatóján ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy a digitalizálás semmiképp nem helyettesítheti a celluloidot, és félreértés volna azt gondolni, hogy megjelenése búcsú a klasszikus médiumtól, hiszen a digitalizálás értelme és minősége egészen más szempontból jelentős. Az új forma nem kizorít, hanem kiterjeszt, olyan dimenziókat nyit, melyek nélküle elképzelhetetlenek lennének. A nemrég indult MandaTéka például egy olyan online filmtár, melyben ingyen vagy minimális összegért lehet hozzáférni a MaNDA kezelésében álló filmek bizonyos részéhez, a KönyvtárMozi program pedig több szereplő összefogásával próbálja eljuttatni a magyar mozgóképkincs fontos alkotásait a vidék kistelepüléseire is. A digitálisan újragondolt, megmozgatott filmplakátok, a folyamatosan bővülő, digitalizált filmhíradókat publikáló Filmhíradók Online weboldal, az immár 84. tételénél járó, angol és – a halláskárosultak számára készített – magyar felirattal ellátott, digitálisan felújított hiánypótló DVD-sorozat csak néhány példa arra, milyen lehetőségek nyílnak az újmédia korában a közművelődésre és a mozgóképek fogyasztásával kapcsolatos keretek újragondolására.

HOVA, TOVÁBB

Ha a filmarchívum jogutód nélküli megszüntetéséről szóló szóbeszéd az egyszerűség kedvéért tiszta nonszenszként kezeljük (reméljük, az), akkor is marad a kérdés, hogy mi a jövője egy ilyen kulcsfontosságú gyűjteménynek a 21. században, hogyan futhatja be sokak örömére a legideálisabb pályát. Fejes Katalin a már említett tájékoztatón úgy nyilatkozott, hogy „a jövő a jelen”, azonban ezt egy elmélyültebb fórumon érdemes lenne majd cizellálni. Érdekes ötlet például a kormányrendelet útján kiemelt projektté nyilvánított uniós és hazai támogatásból megvalósuló ózdi nemzeti filmpark építése (ez már a második hasonló kezdeményezés az országban az etyeki Korda Filmpark után), mely a tervek szerint interaktív mozgóképtörténeti élményekkel csalogatja a turistákat, azonban ennél egy fokkal funkcionálisabb volna a Budapest vagy valamelyik nagyváros központjában létrehozott, kevésbé monumentális filmmúzeum és korszerű könyvtár működtetése, mely igazán kijár minden komoly mozgóképes hagyománnyal rendelkező kultúrának. Hasonló intézmények Londontól Isztambulig, New Yorktól Berlinen át Bécsig minden metropolisz szívében működnek, könnyen elérhető helyen, pulzáló közösségi térként, szakemberek és rajongók legnagyobb megelégedésére. A sajnálatos módon elveszített Örökmozgó mozit szintén mielőbb pótolni kéne, hiszen sem a Budakeszi úti nagyvetítő, sem az online filmnézés nem töltheti be

Örökmozgó

annak szerepét. Ezek a frekvenciátalibb egységek, az itt megrendezhető fesztiválok, kiállítások, előadások, konferenciák, oktatási programok plasztikusabb megjelenési lehetőséget biztosítanak a most meglehetősen elszigetelt, szimbolikusan és ténylegesen is az erdő homályába vesző archívumnak, amely hasonló tevékenységet folyamatosan úz ugyan, de ebből a missziójából nagyobb publicitást elsősorban a Múzeumok Éjszakájának évenként megrendezett programja kap.

A mozgóképkincs gyűjtése és megőrzése megdöbbentően tiszta közös nevező, közös ügy a társadalom számára. Ez az ügy kutató, pedagógus, filmes szakember és szórakozni vágyó néző számára más-más hangsúlyokkal, de egyaránt fontos, olyan intellektuális cél, melynek érvényességét megkérdőjelezni nem lehet. Az audiovizuális környezet alakulásával az archiválási módszerek szakmai szempontú újragondolása időről időre felmerülhet ugyan, de a nemzeti identitást formáló és dokumentáló anyagok elérésének ésszerűtlen korlátozása, esetleg ellehetetlenítése, még csak ötlet szintjén is elfogadhatatlan. Ebben az esetben ugyanis nemcsak a jelen a jövő része, de a múlt is az.

A filmarchívum történetével kapcsolatban bővebben eligazít az intézmény honlapján publikált *A Filmarchívum. A Magyar Nemzeti Filmarchívum története a kezdetektől napjainkig* című kiadvány (Forgács Iván szerk. Budapest, MNFA, 2009).

